

Iyun, 2026-yil

HUQUQSHUNOS FAOLIYATIDA TANQIDIY FIKRLASHNING AHAMIYATI

Qurbonova Bibixonim Otabek qizi

Fargʻona yuridik texnikumi “Davlat-huquqiy faoliyat” yoʻnalishi

2-bosqich 41-24-guruh oʻquvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20508335>

Annotatsiya. Mazkur maqolada huquqshunos kasbiy faoliyatida tanqidiy fikrlashning nazariy-metodologik, amaliy va axloqiy ahamiyati tahlil qilinadi. Tanqidiy fikrlash huquqshunosning qonun normalarini mexanik qoʻllashdan koʻra, huquqiy holatni mazmunan anglash, dalillarni baholash, huquqiy muammoni turli nuqtayi nazardan koʻra olish, mantiqiy asoslangan xulosa chiqarish hamda adolatli huquqiy pozitsiya shakllantirish qobiliyati sifatida ochib beriladi.

Kalit soʻzlar: huquqshunos, tanqidiy fikrlash, huquqiy tafakkur, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, dalillash, yuridik tahlil, huquqiy pozitsiya, kasbiy etika.

Аннотация. В данной статье анализируется теоретико-методологическое, практическое и этическое значение критического мышления в профессиональной деятельности юриста. Критическое мышление раскрывается не как механическое применение правовых норм, а как способность юриста содержательно осмысливать правовую ситуацию, оценивать доказательства, рассматривать правовую проблему с различных точек зрения, делать логически обоснованные выводы и формировать справедливую правовую позицию.

Ключевые слова: юрист, критическое мышление, правовое мышление, правовое сознание, правовая культура, аргументация, юридический анализ, правовая позиция, профессиональная этика.

Abstract. Abstract. This article analyzes the theoretical-methodological, practical, and ethical significance of critical thinking in the professional activity of a lawyer. Critical thinking is presented not as the mechanical application of legal norms, but as the lawyer's ability to meaningfully understand a legal situation, evaluate evidence, view a legal problem from different perspectives, draw logically grounded conclusions, and form a fair legal position.

Keywords: lawyer, critical thinking, legal reasoning, legal consciousness, legal culture, argumentation, legal analysis, legal position, professional ethics.

Huquqshunos faoliyati mohiyatan inson, jamiyat va davlat manfaatlari kesishgan murakkab ijtimoiy-huquqiy maydonda amalga oshadi. U faqat qonun matnini bilish yoki huquqiy normani yoddan aytish bilan cheklanmaydi, balki huquqiy voqelikni toʻgʻri anglash, huquq normasining maqsadini tushunish, fakt va dalillarni xolis baholash, qarama-qarshi manfaatlar oʻrtasida huquqiy muvozanatni topish, qonun ustuvorligi va adolat talablarini uygʻunlashtirish kabi vazifalarni oʻz ichiga oladi. Shu sababli huquqshunos kasbining markazida bilim emas, balki bilimdan oqilona foydalanish, yaʼni tanqidiy fikrlash qobiliyati turadi. Tanqidiy fikrlash huquqshunos uchun oddiy intellektual mahorat emas, balki kasbiy zarurat, huquqiy madaniyatning muhim belgisi va adolatli qaror qabul qilishning asosiy sharti hisoblanadi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasi falsafa, pedagogika, psixologiya va huquqshunoslikda turlicha talqin qilingan boʻlsa-da, uning umumiy mazmuni bir nuqtada birlashadi: inson har qanday

Iyun, 2026-yil

ma'lumot, da'vo, dalil yoki qarorni shubhasiz qabul qilmasdan, uning asoslarini, mantiqiy izchilligini, isbotlanganlik darajasini, oqibatlarini va muqobil variantlarini tekshirishi lozim. Jon Dyui "How We Think" asarida refleksiv fikrlashni har qanday e'tiqod yoki bilim da'vosini uni qo'llab-quvvatlovchi asoslar va undan kelib chiqadigan natijalar nuqtayi nazaridan faol, izchil va ehtiyotkorona ko'rib chiqish jarayoni sifatida ta'riflaydi.[1] Uning fikri huquqshunos faoliyati uchun juda muhim, chunki har bir huquqiy masalada "nima sodir bo'ldi?", "bu holat qanday huquqiy normaga mos keladi?", "ushbu norma qanday maqsadni ko'zlaydi?", "dalillar yetarlimi?", "qarorning ijtimoiy va huquqiy oqibati qanday bo'ladi?" kabi savollar asosiy o'rin tutadi. Dyui asarining 1910-yilgi nashrida refleksiv fikrlashning asosiy ta'rifi 6-betda berilgani Google Books va ochiq arxiv manbalarida ham ko'rsatiladi.

Huquqshunos uchun tanqidiy fikrlash, avvalo, huquqiy axborotni tahlil qilish madaniyatidir. Huquqiy axborot turli manbalardan iborat: Konstitutsiya, qonunlar, kodekslar, qonunosti hujjatlari, sud qarorlari, huquqiy doktrina, xalqaro shartnomalar, ekspert xulosalari, guvoh ko'rsatmalari, yozma va elektron dalillar, protsessual hujjatlar. Ularning har biri bir xil huquqiy kuchga, ishonchlilik darajasiga yoki isbot qiymatiga ega emas. Tanqidiy fikrlaydigan huquqshunos manbalarni farqlaydi, normalar iyerarxiyasini hisobga oladi, dalillarning kelib chiqish manbasini tekshiradi, huquqiy matnni kontekstdan uzib talqin qilmaydi, muayyan pozitsiyani isbotlash uchun faqat o'zini qo'llab-quvvatlovchi dalillarni tanlab olish xatosiga yo'l qo'ymaydi. Richard Paul va Linda Elder tanqidiy fikrlashni har qanday fikrlash jarayonini maqsad, savol, axborot, xulosa, tushuncha, taxmin, oqibat va nuqtayi nazar kabi elementlar orqali nazorat qilish qobiliyati sifatida izohlaydilar.[2] Bu yondashuv huquqshunos uchun ayniqsa amaliy ahamiyatga ega, chunki huquqiy tahlilda har bir pozitsiyaning maqsadi, unga asos bo'lgan faktlar, qo'llanilgan tushunchalar, yashirin taxminlar va ehtimoliy oqibatlar alohida baholanishi kerak. Paul va Elderning tanqidiy fikrlashga oid asarlari hozirgi kunda Bloomsbury va Pearson nashrlari orqali keng qo'llaniladi.

O'zbek huquqshunosligida ham huquqiy tafakkur, huquqiy ong va huquqiy madaniyat masalalari huquqshunos shaxsining kasbiy shakllanishida markaziy o'rin tutadi. X.T. Odilqoriyev "Davlat va huquq nazariyasi" darsligida davlat va huquqni o'rganish faqat normativ bilimlar yig'indisini o'zlashtirish emas, balki huquqiy hodisalarning ijtimoiy mohiyati, vazifalari, shakllari va rivojlanish qonuniyatlarini ilmiy anglash ekanini ta'kidlaydi.[3] Bu fikr tanqidiy fikrlash bilan bevosita bog'liq, chunki huquqshunos huquq normasini ijtimoiy hayotdan ajralgan holda emas, balki muayyan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi vosita sifatida baholashi lozim.

Tanqidiy fikrlash huquqshunosning huquqiy ongi bilan chambarchas bog'liq. Huquqiy ong huquq haqidagi bilimlar, baholar, g'oyalar, his-tuyg'ular va huquqqa munosabatlar tizimi hisoblanadi. Agar huquqiy ong past bo'lsa, huquqshunos qonunni faqat majburlov vositasi sifatida ko'rishi, uning inson huquqlari, adolat, erkinlik va mas'uliyat bilan bog'liq ijtimoiy mazmunini yetarlicha anglamasligi mumkin. Tanqidiy fikrlash esa huquqiy ongni faollashtiradi: u huquqshunosni har bir normaning maqsadi, adolatga muvofiqligi, inson huquqlariga ta'siri va ijtimoiy natijasi haqida o'ylashga majbur etadi. Masalan, jinoyat huquqida moddani formal qo'llash bilan aybdorlikni isbotlash o'rtasida farq bor; fuqarolik huquqida shartnoma matnini o'qish bilan taraflar haqiqiy irodasini aniqlash o'rtasida farq bor; ma'muriy huquqda vakolat mavjudligini aniqlash bilan vakolatdan maqsadga muvofiq va proporsional foydalanishni baholash o'rtasida farq bor. Bu farqlarni anglash tanqidiy huquqiy tafakkursiz mumkin emas.

Iyun, 2026-yil

Huquqshunos faoliyatida tanqidiy fikrlashning birinchi muhim vazifasi — muammoni to'g'ri qo'yishdir. Ko'p hollarda huquqiy xato noto'g'ri javobdan emas, noto'g'ri savoldan boshlanadi. Masalan, fuqaro ma'muriy jarimadan norozi bo'lsa, huquqshunos faqat "jarima qonuniymi?" degan savol bilan cheklanmasligi kerak. U "jarimani qo'llash vakolati bormi?", "bayonnoma to'g'ri rasmiylashtirilganmi?", "shaxsga xabar berilganmi?", "dalillar to'planganmi?", "muddatlarga rioya qilinganmi?", "protsessual huquqlar tushuntirilganmi?", "javobgarlikka tortishda shaxsni aniqlashda xatolik bormi?" kabi savollarni ham qo'yishi lozim. Tanqidiy fikrlash huquqshunosni birlamchi ko'rinishga ishonib qolmaslikka, voqeaning huquqiy ahamiyatga ega barcha elementlarini aniqlashga o'rgatadi. Frederik Shauer "Thinking Like a Lawyer" asarida huquqiy fikrlash oddiy hayotiy mulohazadan farqli ravishda qoidalar, pretsedentlar, analogiyalar, vakolatli manbalar va huquqiy institutlar orqali tartibga solinishini ko'rsatadi.[4]

Ikkinchi vazifa — dalillarni baholash. Huquqshunos dalil bilan taxminni, fakt bilan bahoni, ehtimol bilan isbotni, huquqiy ahamiyatga ega holat bilan ikkinchi darajali ma'lumotni farqlay olishi shart. Sud jarayonida yoki yuridik maslahat berishda huquqshunosning notanqidiy yondashuvi ishonchsiz ma'lumotga tayanish, bir tomonlama xulosa chiqarish, manfaatdor shaxsning gapini to'liq haqiqat deb qabul qilish, elektron dalillarning manbasini tekshirmaslik, ekspert xulosasini mutlaq haqiqat sifatida ko'rish kabi xatolarga olib keladi. Tanqidiy fikrlash huquqshunosdan har bir dalil bo'yicha kamida uch savolni talab qiladi: bu dalil qayerdan olingan, u ishonchlimi, u huquqiy xulosani isbotlash uchun yetarlimi? Entoni Ueston "A Rulebook for Arguments" asarida dalillash madaniyatining asosiy sharti sifatida aniq tezis, ishonchli asos, mantiqiy bog'liqlik va qarshi fikrlarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.[5] Ushbu yondashuv huquqiy nutq va protsessual hujjatlarda juda muhim: da'vo arizasi, apellyatsiya shikoyati, advokat so'zi, huquqiy xulosa yoki shartnoma bo'yicha ekspert fikri dalilsiz bayonotlar emas, balki mantiqiy qurilgan huquqiy argumentatsiya bo'lishi lozim.

Uchinchi vazifa — huquq normasini to'g'ri sharhlash. Huquqshunos qonun matnini grammatik o'qish bilan cheklanmasligi kerak; u normaning tizimdagi o'rni, qonun chiqaruvchi maqsadi, huquqiy prinsiplar bilan aloqasi, konstitutsiyaviy qadriyatlar va xalqaro standartlar bilan muvofiqligini ham hisobga olishi zarur. Tanqidiy fikrlash qonunni xohlagancha talqin qilish degani emas; aksincha, u talqinda intizom, dalil, metod va mas'uliyat talab qiladi. X.T. Odilqoriyev davlat va huquq nazariyasi metodologiyasida umumilmiy va maxsus-yuridik metodlar, jumladan tahlil, sintez, qiyosiy-huquqiy, tarixiy-huquqiy va tizimli yondashuvning ahamiyatini yoritadi.[6]

To'rtinchi vazifa — muqobil huquqiy pozitsiyalarni ko'ra olish. Kuchli huquqshunos faqat o'z pozitsiyasini emas, qarshi tomon pozitsiyasini ham tushunadi. U sudya, prokuror, advokat, da'vog'ar, javobgar, davlat organi yoki fuqaro nuqtayi nazaridan masalaga qarab ko'ra oladi. Bu qobiliyat tanqidiy fikrlashning eng muhim belgilariga kiradi. F. Shauer huquqiy fikrlashda "qarshi tomonni ko'ra olish", analogiyalar va vakolatli manbalar bilan ishlash huquqshunosning o'ziga xos tafakkur tarzini shakllantirishini ta'kidlaydi.[7] Masalan, advokat himoya nutqini tayyorlar ekan, faqat mijoz foydasiga dalillarni emas, ayblovlari yoki qarshi da'vo qanday dalillarga tayanishini ham oldindan tahlil qilishi kerak. Yurist shartnoma tuzar ekan, faqat bugungi kelishuvni emas, ertaga nizo kelib chiqsa, shartnoma bandi qanday talqin qilinishi mumkinligini ham hisobga olishi lozim. Bu esa huquqshunos faoliyatida profilaktik fikrlashni shakllantiradi.

Iyun, 2026-yil

Beshinchi vazifa — kasbiy mustaqillikni ta'minlash. Huquqshunos, ayniqsa advokat, notarius, yuridik xizmat xodimi, sudya yoki prokuror tashqi bosim, manfaatlar to'qnashuvi, rahbariyat ko'rsatmasi, jamoatchilik kayfiyati, ommaviy axborot vositalari ta'siri yoki shaxsiy simpatiyalar ostida qaror qabul qilmasligi lozim. O'zbekiston Respublikasining "Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyasi to'g'risida"gi Qonunida advokatlik faoliyatining asosiy prinsiplari sifatida advokat mustaqilligi, kasb etikasi qoidalariga, advokatlik siri va qasamyodiga qat'iy rioya etish, qonunchilikda man etilmagan usul va vositalardan foydalanish belgilangan. Bu normalarning amaliy mazmuni shundaki, advokat huquqiy pozitsiyani manfaatdor shaxs xohishiga ko'ra emas, qonun, dalil va kasbiy vijdon asosida belgilashi kerak. Tanqidiy fikrlash mustaqillikning intellektual asosidir: mustaqil bo'lish faqat tashkiliy kafolat emas, balki mustaqil fikrlay olish, har qanday bosimni huquqiy mezonlar orqali baholay olish qobiliyatidir.

Oltinchi vazifa — kasbiy etika va mas'uliyatni mustahkamlash. Tanqidiy fikrlash ba'zan faqat mantiqiy tahlil sifatida tushuniladi, ammo huquqshunos faoliyatida u axloqiy o'lchamga ham ega. Huquqshunos huquqiy imkoniyatni ko'ra olishi mumkin, lekin bu imkoniyatdan foydalanish adolat, halollik va kasbiy etikaga muvofiqmi, degan savolni ham berishi shart. Masalan, protsessual qonunchilikdagi kamchilikdan foydalanib, ishni ataylab cho'zish, raqibni qiyin ahvolga solish, haqiqatni yashirish, mijozga real imkoniyatni emas, asossiz umidni sotish huquqiy texnika nuqtayi nazaridan "aqlli" ko'rinishi mumkin, ammo kasbiy axloq nuqtayi nazaridan tanqidiy baholanishi kerak. O'zbekiston advokatlarning kasb etikasi qoidalarida advokatning halol, vijdonli, prinsipial, xushmuomala bo'lishi, murojaat qilgan shaxslar, ishonch bildiruvchilar, hamkasblar va boshqa shaxslarning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishi zarurligi belgilangan. Demak, tanqidiy fikrlash huquqshunosni faqat "qonun ruxsat beradimi?" degan savol bilan emas, balki "bu kasbiy burch va adolat talablariga mosmi?" degan savol bilan ham ishlashga undaydi.

Yettinchi vazifa — huquqiy yozuv va nutq sifatini oshirish. Huquqshunosning fikri ko'pincha matnda namoyon bo'ladi: da'vo arizasi, iltimosnoma, shikoyat, shartnoma, yuridik xulosa, ekspertiza, qaror loyihasi, maqola yoki ma'ruza. Tanqidiy fikrlash bo'lmasa, huquqiy matn umumiy gaplar, takrorlar, dalilsiz da'volar, noaniq atamalar va mantiqiy uzilishlardan iborat bo'lib qoladi. Tanqidiy fikrlaydigan huquqshunos esa matnni maqsadli tuzadi: avvalo muammoni qo'yadi, keyin faktlarni bayon qiladi, huquqiy normani keltiradi, dalillarni baholaydi, qarshi ehtimoliy pozitsiyalarni inobatga oladi va asoslangan xulosa chiqaradi. Karl Llevellin "The Bramble Bush" asarida huquqshunosni sud qarorlari va keyslar bilan ishlashga o'rgatishda matnni oddiy o'qish emas, huquqiy ma'noni ajratib olish, muhim va ikkinchi darajali holatlarni farqlash zarurligini ko'rsatadi.[8]

Sakkizinchi vazifa — huquqiy ta'lim sifatini oshirish. Yuridik ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ma'ruza yodlash yoki test yechish bilan cheklanmasligi kerak. Huquqshunos tayyorlash jarayonida kazu tahlili, sud protsessi simulyatsiyasi, huquqiy yozuv, normativ hujjat ekspertizasi, qiyosiy-huquqiy tahlil, munozara, muammoli savollar va mustaqil tadqiqot usullari keng qo'llanilishi lozim. Holland va Webb'ning "Learning Legal Rules" o'quv qo'llanmasiga oid Oxford Learning Link resurslarida huquqiy qoidalarini o'rganish, pretsedent, ratio decidendi va huquqiy mulohaza kelajagi kabi mavzular alohida bo'limlar sifatida berilgan. Bu huquqiy ta'limda "qoidani bilish" bilan "qoidani qo'llay olish" o'rtasida katta farq borligini ko'rsatadi. O'zbekiston

Iyun, 2026-yil

yuridik ta'limida ham talaba qonun matnini aytib berishdan ko'ra, huquqiy vaziyatni tahlil qilish, savol qo'yish, dalil topish, normani to'g'ri tanlash va xulosa chiqarishga o'rgatilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, huquqshunos faoliyatida tanqidiy fikrlash kasbiy kompetensiyaning ajralmas qismi hisoblanadi. U huquqshunosga huquqiy muammoni to'g'ri qo'yish, dalillarni xolis baholash, normani tizimli talqin qilish, muqobil pozitsiyalarni ko'ra olish, mustaqil va axloqiy qaror qabul qilish, huquqiy matn va nutqni mantiqiy qurish, inson huquqlarini samarali himoya qilish imkonini beradi. Tanqidiy fikrlashsiz huquqshunos qonunni mexanik qo'llovchi texnik xodimga aylanib qolishi mumkin; tanqidiy fikrlashga ega huquqshunos esa huquqni adolat, inson qadri va qonun ustuvorligiga xizmat qildiruvchi ijtimoiy mas'ul mutaxassis sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois yuridik ta'lim, advokatura, sud-huquq amaliyoti, davlat yuridik xizmati va huquq ijodkorligida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish strategik ahamiyatga ega. Bunday yondashuv huquqiy davlatni mustahkamlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish hamda jamiyatda huquqqa bo'lgan ishonchni oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dewey J. *How We Think*. Boston: D.C. Heath & Co., 1910. P. 6.
2. Paul R., Elder L. *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life*. 3rd ed. Boston: Pearson, 2012. P. 21–24.
3. Одилқориев Х.Т. *Давлат ва ҳуқуқ назарияси*. Дарслик. Тошкент: “Адолат”, 2018. 13–20-бетлар.
4. Schauer F. *Thinking Like a Lawyer: A New Introduction to Legal Reasoning*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009. P. 1–12.
5. Weston A. *A Rulebook for Arguments*. 5th ed. Indianapolis: Hackett Publishing, 2018. P. 1–12.
6. Одилқориев Х.Т. *Давлат ва ҳуқуқ назарияси*. Тошкент: “Адолат”, 2018. 20–28-бетлар.
7. Schauer F. *Thinking Like a Lawyer: A New Introduction to Legal Reasoning*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009. P. 85–102.
8. Llewellyn K.N. *The Bramble Bush: The Classic Lectures on the Law and Law School*. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 37–54.

MODERN SCIENCE
& RESEARCH